

Bonde og øvrighed i Åbenrå amt omkring år 1600

Af Hans Vald. Gregersen

På tærskelen til det handlingsmættede 17. århundrede bar Åbenrå amt såvel som største parten af hertugdømmet Slesvig præg af solid velstand. For at forvise sig herom behøver man blot i tankerne at strejfe de mange rigt ornamenterede, gedigne bondemøbler af forskellig art, som nuomstunder henstår i vore museer — i sandhed tavse vidner om de trygge kår, der blev hin tids bondestand til del!

I det meste af Slesvig var bøndernes sociale stilling tydeligt nok en ganske anden end den, der blev beskåret deres standsfæller nord for Kongeåen. Den slesvigske bonde kunne nemlig ved salget af sine landbrugsprodukter — i første række stude — erhverve sig sin gode andel i de høje priser, som Vesteuropas aftagerlande i hine tider var villig til at betale, takket være den enorme pengeregighed, som de store sølvfund i de nyopdagede egne af Amerika havde medført.

Til en vis grad anerkendtes de slesvigske bønders særlige stilling også af landets adelige herrer, som derfor heller ikke undså sig for at have et vist selskabeligt samkvem med de fornemste blandt dem. Adskillige træk fra tiden bevidner, at dette faktisk har været tilfældet. Amtmand Kay Rantzau holdt således i 1592 i egenskab af fadder Fladsten-bonden Matz Paulsens søn over dåben.¹⁾ Om herredsfoged Bertram Jensen i Bedsted skal vi senere høre, at amtmand Frederik Ahlefeldt ofte gæste-

¹⁾ S. Månedsskr. 12. årg., s. 188.

de ham — måske endda slet ikke noget nyt i familien, eftersom herredsfogedens fornavn formentlig skyldes opkaldelse efter hans faders foresatte, amtmand Bertram Sehested.

Den slesvigske bonde-overklasse, hvad enten den bestod af selvejere eller arvefæstere, har tydeligvis vidst at værdsætte sin i tiden enestående position. Ligesom den var afgrænset opadtil mod adelen, forstod den også nøje at drage skellet nedadtil. Selv om en grundig undersøgelse af hine bønders indbyrdes familieforbindelser endnu ikke er foretaget — en opgave, der burde friste en af vore lokale genealoger! — lader det sig dog ud fra et løseligt skøn sige, at man også i hine bondekredse har forstået at drive bevidst ægteskabspolitik.²⁾ Afgrænsningen nedadtil mod de jævne fæstere og kådnere er ret påfaldende, ligesom der var befæstet et formeligt svælg mellem de frie bønder og godsdistrikternes usselige livegne.³⁾

2: I 1597 fik Åbenrå amt imidlertid i *Frederik Ahlefeldt* til Søgård en amtmand, der ikke synes at have været synderlig begejstret for det iøjnefaldende misforhold, der var mellem hans livegne godsundersætter og amtets frie selvejere og arvefæstere. I hvert fald indlod han sig i løbet af det korte åremål, han stod i spidsen for amtet, på så mange overgreb, at hans amtsundersætter til sidst så sig nødsaget til at klage over ham til selveste hertugen på Gottorp. Det er disse klager, vi i det følgende vil lytte til.

Frederik Ahlefeldts navn hører til de mindre kendte på Ahlefeldternes vidtforgreneede stamtræ. Født 1551 (1558?) har han i 1580 været til stede ved hyldingen i Odense, ligesom han året efter deltog i hertug Hans den Ældres ligbegængelse. I slutningen af firserne var han på en længere udenlandsfærd,

²⁾ Et eksempel herpå er anført i Bjolderup sogns historie (1951) s. 217; iøvrigt bringer Carl Langholz: Ahnetavle for Hans Heinrich Jessen (dupl. ms. på LA) en række slægtsforbindelser mellem egnens ledende bønder.

³⁾ I S. Månedsskr. 1950, s. 20 har Johan Hvidtfeldt gjort opmærksom på, at der næsten ingen indvandring var fra Lundtoft herred til de nordfor liggende egne. I dette herred herskede nemlig Ahlefeldterne på Søgård.

der førte ham til Italien og gennem de habsburgske arvelande. Efter sin hjemkomst i 1589 udnævntes han i 1592 til hertugelig gottorpsk råd for derefter i 1597 at få betroet styrelsen af Åbenrå amt.⁴⁾

Som amtmand har hans navn hidtil især været kendt i forbindelse med udskiftningens tidligste historie, idet Åbenrå amtsregnskaber fra 1597 og de følgende år indeholder fortegnelser over såkaldte toftrodepenge. Mens bønderne uden tvivl i de nærmest foregående år har kunnet indhegne deres marker og lægge dem i særdrift uden øvrighedens indgriben, har dette efter Frederik Ahlefeldts overtagelse af embedet som amtmand kun kunnet ske mod erlæggelse af 1 rdl. pr. toftrode.⁵⁾

Men også på en lang række andre punkter har den nye amtmand sammen med sine nærmeste medhjælpere grebet ind til ugunst for amtets bønder. Efterhånden tiltog harmen hos disse derfor i en sådan grad, at de vovede springet, og i 1603 indgav de på allerhøjeste sted klage over de mislige forhold. Nu kunne en sådan aktion i hine tider naturligvis nemt blive en såre betænkelig sag, der meget let ville kunne stemples som opsætsighed. Uden tvivl har bønderne derfor indset nødvendigheden af at optræde i samlet flok, således at det høje herskab blev tvunget til at forstå, at det ikke drejede sig om isolerede grupper af utilfredse bønder. Der arrangeredes derfor et formeligt bondetog bestående af ikke færre end 125 af amtets bønder, som på Gottorp slot over for hertug Johan Adolf og hans kansler og råd redegjorde for de usædvanlige skattepålæg, hvormed Frederik Ahlefeldt havde vakt strid og forbitrelse i Åbenrå amt.⁶⁾

Ikke alle var dog med. Som de selv forklarede hertugen og hans mænd, kunne amtets befolkning nemlig deles i tre grupper. For det første alle de, der nød godt af skattefrihed såsom fogeder, møllere og skrivere, og dernæst alle de mange småkårsfolk, som intet ejede og følgelig heller intet havde at miste.

⁴⁾ Danmarks Adels Årbog 1902; Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie (1897—1912) V, s. 101 f.

⁵⁾ Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, s. 62, 75.

⁶⁾ RA. Gottorparkivet A XX 1500 a.

Det var derfor alene bønderne, der kom til at bære byrderne, og det var altså også fra deres kredse, at de mange klager hidrørte.⁷⁾ Om en af dem, Andreas Marquartsen fra Barsmark, anføres det med en vis stolthed, at hans bedstefar havde være herredsfoged i over 40 år.

Selve klagerne udgjorde ikke færre end 28 punkter, af hvilke det første beskæftiger sig med de uretmæssigt opkrævede tofterodepenge. Således har en række navngivne løjtinger oplyst, hvad de har måttet betale for at „indgrave lykker og kobler af fællesmarken“. Adskillige af dem har på et enkelt år måttet udrede helt op til 10 rdl. Bønderne i Brunde har i 1603 tilsammen måttet betale 20 rdl., og således var det tilfældet mange steder, oplyses det. Dertil kom, at amtmanden også forbød dem at hugge „Struck und Dorn“ på deres egen arvejord, ligesom det var blevet dem påbudt at fjerne hegn i skovene, der sammen med græsarealerne skulle forblive under fællesskabet.

Mens det hidtil havde været således, at bønderne havde haft ret til de „vindfaldne“ træer, havde Frederik Ahlefeldt uden videre frataget dem denne ret og ovenikøbet for egen regning ladet grovtømmeret sælge, mens hans „Fussknecht“ havde fået overladt toptræet. Ja, han havde endogså ladet bønderne fælde træ i de hertugelige skove og ladet det føre til Brundlund slot, amtmandsboligen i Aabenraa. Fik dette lov til at fortsætte, ville skoven blive ødelagt, mente de klagende bønder.

Et andet klagepunkt illustrerer på en så fortrinlig måde den enorme prisstigning, som tiden var inde i. Mens et svin få år før ved naturalieskaternes afløsning i penge var blevet sat til 1 rdl., steg dets værdi i løbet af ganske kort tid til det dobbelte eller mere. Naturligvis måtte bønderne derfor føle sig brøstholdne over, at deres svin blev vurderet alt for lavt i forhold til den gængse dagspris.⁸⁾ De havde så forsøgt at bøde på tabet

⁷⁾ Landesarchiv Gottorf. A XX 1472.

⁸⁾ Ved prishistoriske undersøgelser må man derfor vogte sig for uden videre at antage en optegnet pris i et amtsregnskab eller skatte-register for en sikker dagspris. Det har været en vurderet pris, hvis ansættelse som her anført kunne bero på tilfældigheder.

ved forsætligt at aflevere de magreste svin, men det agtede myndighederne naturligvis ikke at finde sig i.

Resultatet var da, at bønderne beklagede sig over, at amtskriver *Wolf Kalundt* sammen med husfogeden fratog dem deres bedste svin. Tre bønder fra Ris, Søes og Brunde kunne endda påvise, at deres svin, som var blevet solgt til en navngiven kongelig mand for 2½ rdl. stykket, kun var blevet vurderet til 2 rdl. af *Claus Esmarch*, amtsskriverens sekretær. Jep Paulsen — vist en broder til Matz Paulsen på Fladsten — havde ladet to svin opfede i anledning af en datters forestående bryllup, men efter det hertugelige forbud mod overdreven luksus var det ene blevet sparet. Alligevel havde han foruden det årlige svin måttet betale 2 rdl. i bøde i lighed med flere andre. Svinene havde en værdi af 2 rdl. eller mere, men stod kun i registret opført med 1 rdl. „Das übrige hat S. Lukas angeschrieben und der Schreiber gleich soviel“, hvilket formodentlig skal betyde noget lignende som, at skriveren (vel Claus Esmarch) har stukket den anden daler i sin egen lomme.)

Straks ved sin tiltrædelse havde Frederik Ahlefeldt tilsagt bønderne i Åbenrå amt til en forhandling om en afløsning i penge af de hidtidige tjenesteplichter. Under henvisning til forholdene i Haderslev amt, hvis undersætter efter kong Frederik II's opkøb af de derværende godser nød store friheder med hensyn til tjenesteydelser, havde han lovet dem, at der ikke skulle ydes tjenester til andre steder i amtet end til ladegården ved Brundlund. Men til gengæld skulle der så betales et pengebeløb til afløsning af den hidtidige tjenesteplicht, de såkaldte tjenestepenge eller ottingspenge.

Bønderne havde derefter valgt seks mænd til at varetage deres interesser under forhandlingerne om de nærmere betingelser, men da disse ikke uden videre ville gå ind på amtmandens krav om mindst 1 rdl. pr. otting jord, havde han kastet dem i hullet og derved indjaget dem en sådan skræk, at

*) H. F. Feilberg: Ordbog over det jyske Almuesmål II, s. 458, har udtrykket: »De skrywer Lukas nåk ét om« med betydningen: det er nok løgn.

de havde besluttet at akceptere hans forslag. Resultatet blev da til slut, at de landsbyer, der lå i de bedste egne, skulle give 5 rdl. pr. otting, mens de dårligst stillede kunne nøjes med at erlægge 1 rdl. pr. otting jord.¹⁰⁾

Ottingspengene fritog altså bønderne for deres tjenesteplichter til avlsgårdene, „Meierhöue“, af hvilke amtet talte tre, nemlig Høgebjerg, samt jorderne til de nedbrudte gårde Jørgensgård og Ornum.¹¹⁾ Disse ejendomme var på den tid til staidighed bortforpagtede, og det er derfor indlysende, at amtets ledelse ikke kunne have nogetsomhelst imod en pengeafløsning af de tjenesteydelser, som det fra gammel tid påhvilede bønderne at yde til disse gårde, tilmed da denne skat blev den betydeligste faste pengeafgift, som amtet fra år til år indkasserede. I 1597 indbragte den således ikke mindre end 2169 mk. 13 sk. 2 pg. Efter en nedsættelse af ottingstallet for Barsøs vedkommende (fra 23 til 20 otting) blev det i 1599 til 2161 mk. 13 sk. 5 pg.

Derimod var der slet ikke tale om en generel hoveriafløsning. En sådan betaltes fra gammel tid blot af een bonde i Terkelsbøl og to i Smedager, idet de boede for afsides til at kunne være til nytte på Brundlund. For de øvrige bønder var der stadigvæk hoveripligt, men lange lister i amtsregnskaberne med navnene på dem, der ikke har givet møde til hoveriet på

¹⁰⁾ RA. Åbenrå amtsregnskaber 1597: »Nachdem die Leute in meinem anbefohlenem Ambte kurz nach meiner Annehmung ihre Hardesvogte und andere mit vollkomlichem Befehlige der semplichen Underthanen zu mir abgefertiget, das sie anstatt der schweren Hoffe diensten der Meierhöue, so von dem Hause (Brundlund slot) abgelegen, damit sie biss hierher beschwerit worden sein, hinfürder gerne eine jarliche pillige Abgiff an Gelde erlegen wolbenn. Als habe ich auf vorgehender meines V. G. und Heren genediger Ratification, Consent und Willen, mit den allgemeinen semplichen Vnderthanen mit ihrem freien offenbahrem vngenothigtem gueten Willen dahin gehandelt, das sie für den Arbeit berürter Meierhöue ein jarliches gewisses Dienstgeld nach Ottingszahll geben und erlegen solten. Doch mit dem Underscheide, das ezliche Dorffere, die in bester Gelegenheit liggen von der Ottinge fünff Orth Dahlers, die anderen aberst so geringer einen Thaler jarliches von jeder Ottinge erleggen sollen«. Jvf. Tr. Fink, anf. værk s. 206.

¹¹⁾ RA. Åb. amtsregnskaber 1599: »Dienstgeld .... wegen der dreien vorheurten Meierhouen wass ein Jeder von der Ottingh Jarliches gewisses gibt. Nachdeme sie gelegen.«

Brundlund, tyder på, at de ikke har taget denne forpligtelse alt for højtidelig. Bøderne for udeblivelse var nemlig så ringe, at de har foretrukket at betale dem frem for at møde til arbejde — atter et vidnesbyrd om pengenes synkende værdi! På Brundlund har man naturligvis været opmærksom på dette forhold, idet det har hindret amtet i at få det fulde udbytte af afgrøderne. Det fremgår også med al tydelighed af den i nedenstående fodnote meddelte notits fra året 1603,¹²⁾ men fra regeringens side synes man foreløbigt at have stillet en eventuel forhøjelse af disse bødefgifter i bero — muligvis under indflydelse af de økonomiske vanskeligheder, som bondetoget til Gottorp slot har været udtryk for. Man kom nemlig ikke uden om den kendsgerning, at der som følge af den voldsomme prisstigning har hersket bitter nød i hvert fald blandt småkårsfolk. Niels Heldvad taler flere steder i sit forfatterskab om dette forhold, og i god overensstemmelse hermed nævnes det da også i amtsregnskaberne, at der er indkommet færre forbedelsespenge, en skat af kådnerne, fordi folk var løbet bort på grund af fattigdom!!

Det fremgår for øvrigt tillige med al ønskelig tydelighed af regnskabsposterne i amtets regnskaber fra disse år. Det er således betegnende, at de fra årene omkring århundredskiftet udviser ret betydelige restanceposter, således ifølge Bernhard Soltouws opgørelse for året 1599 ikke mindre end 609 mk. 14 sk. 11¹/₂ pg. I 1601 drejede det sig om 352 rdl. 2 sk. 3 pg. Sammenligner man de årlige skatteindtægter, beløber restancerne

¹²⁾ RA. Åb. amtsregnskaber 1603: »Nachgeschrieben seindt nach meines genedigen Fürsten und Herrn Vorordnunge wegen Ihre Houedienste, so Sie Muetwilligh vorseumet zu Register gesezet und weilen Sie solche geringe Bruche nicht Achten. Seindt Sie also heufigh und Muetwilligh ausgeblieben, wan es also in der Lenge wehren solte, wurde es Ihre F. G. zu grossen schaden gereichen, denne Sie lieber in der Zadell Zeit und sonderligh in der Ernte 8 sch. ausgeben und Ihr eigen Arbeit vorrichten, alss das Sie Ihre F. G. Korn und Heu in guetem treugen Wetter solten wahren darüber dan die Anderen so demnach gehorsamb erscheinen, Vnd Ihr Arbeit vorrichten müssen, vordorben werden und Ihre F. G. Heu und Korn darüber unzeitigh einkommen wirdt und ist die gesazte taxation wass dabei vorderbet vnmüglich, stehet aber zu Ihre F. G. wie es dieselben damit gehalten haben wollen.«

sig gerne til en endog meget betydelig del af den faste skat, „die gewisse Hebung“, der f. eks. i 1597 androg 954 mk. 11 sk. 5 pg. Man forstår derfor på denne baggrund, at myndighederne af simpel pengetrang har set sig nødsagede til at udskrive en ny skat, og det viser sig da også omgående, at ottingspengene eller tjenestepengene bliver langt den betydeligste af alle de såkaldte „ungewissen Hebungen“. Ikke så sært, at bønderne i første række opponerer imod dem!

At Frederik Ahlefeldt har været en hensynsløs herre, vil der næppe være grund til at betvivle. Inden for hans egen slægt lader det sig gøre at nævne adskillige af samme kaliber — rå og umenneskelige bondeplagere. Men samtidig bør der indrømmes ham et vist mål af fremsyn. Man kan ikke frakende ham, at han har været i besiddelse af både initiativ og administrativ dygtighed, idet hans bestræbelser må siges at have været i pagt med fremtiden. I mangt og meget har han været noget af en reformator i bestyrelsen af sit amt og har ofte med stor handlekraft grebet afgørende ind i det liv, der levedes. Det blev blandt andet føleligt for en række personer, som han lod pågribe, fordi de havde sneget sig ind i amtet og taget ophold hos bolsmænd og kådnere uden at være opført i skatteregistrene. Man gætter uvilkårligt, at det drejer sig om folk, der er flygtede fra hans egne tilgrænsende godser.

Også amtets møllere fik hans reformiver at føle, idet han efter en mindelig forhandling med dem fik deres forpagtningsafgifter ansat noget højere, men selv dette synes dog ikke at have hindret dem nævneværdigt i udøvelsen af deres erhverv. Nu som tidligere var mølleriet en særdeles indbringende beskæftigelse.

Alle de mange indgreb skal naturligvis ses ud fra tidens krav om større indtægter, idet pengenes svindende værd også har været følelige for øvrigheden. I virkeligheden skal den moderne stats fødsel netop ses på baggrund af det øgede krav på indtægter, som fulgte i inflationens kølvand. I stigende grad måtte statsmagten gribe ind i menigmands tilværelse og søge

at afskaffe, hvad der fandtes af gammel „usance“ — en udvikling, der jo faktisk er fortsat lige op til vor egen tid.

3: Mere berettiget kunne derimod bøndernes klage synes, når de hævdede, at Frederik Ahlefeldt havde tvunget dem til at yde tjenester for sig selv på sine private godser: Arleved — 9 mil borte! —, Timmersig, Grøngrøft og Søgård. Der har nok været noget om det, siden de har povet at anføre det!!

Han havde for øvrigt heller ikke undset sig for at lade amtets bønder besørge kørsler i anledning af sine private byggeforetagender på Søgård. Folkene i Genner og Hovslund havde således måttet fælde bøgetræer, brænde trækul og bringe det til Brundlund slot, hvor amtets bønder dagligt i årevis havde måttet underholde to medhjælpere i smedjen på deres egen bekostning. Smeden var derimod blevet bespist på slottet, men, hvad der tilvirkedes af ankre, stænger, gitterværk, hængsler og dørklinker, anvendtes altsammen på Søgård!

Hvor omfattende det her omtalte byggeri har været, vides dog ikke, idet der overhovedet intet er nævnt om noget sådant i forbindelse med amtmand Frederik Ahlefeldt i den iøvrigt meget sparsomme litteratur om Søgård. Nu er dette byggeri måske også nok blevet noget overdrevet fra bøndernes side. Ifølge amtsregnskaberne er der derimod foretaget betydelige reparationer på Brundlund slot og på den tilhørende slotsmølle. Det nævnes straks i 1597, at Brundlund var i en meget brøstfældig og forfalden tilstand, og at det stod i fare for at styrte sammen. Ligeledes var det helt galt fat med „borgmøllen“, hvor murværket på østsiden måtte fornyes helt fra grunden af.

Amtsregnskaberne kender også navnene på de arkitekter og bygmestre, der har haft med den omfattende restaurering at gøre. I 1597 er det således M. Hercules „Obekamen“, hvilket vel nok skal være den navnkundige Hercules von Oberberg eller van Opbergen, der på den tid også har arbejdet på Trøjborg, Grøngård og i Ribe. I 1602 og 1603 nævnes Peter de Castella, der særligt var knyttet til Sønderborg, hvor han arbejdede for hertug Hans den Yngre, og for borgerskabet istand-

satte Mariekirken, ligesom han også har haft med opførelsen af Glücksborg at gøre. I Åbenrå har han ansvaret for Brundlunds „Custodium oder Fangen Turm“, men har iøvrigt repareret overalt på slottet. Til sin medhjælp har han haft sine sønner Greiger (Gregorius), Peter og Clawes de Castella. I 1604 synes Gregers de Castella at have været alene om arbejdet.¹³⁾

Men tilbage til bøndernes mange klagemål. Med det ovenfor anførte som baggrund forstår man så udmærket, at harmen over Frederik Ahlefeldts bestyrelse af amtet har været stor og har kunnet give anledning til et så drastisk skridt som et bondetog til Gottorp. Mens hoveriforpligtelserne tidligere havde været meget følelige, var de nu på grund af den initiativrige amtmands indgriben på så mangfoldige områder blevet en mærkbar byrde, og ærgrelsen herover er naturligvis kun blevet større af, at de ved erlæggelsen af ottingspengene havde ment at skulle slippe endnu billigere!

Endnu et punkt i bøndernes klagemål afspejler den hensynsløshed, Frederik Ahlefeldt udviste i sin behandling af sine undersåtter. Skønt han ved overenskomsten havde lovet dem, at han ikke ville anlægge nye ladegårde, havde han alligevel fået oprettet et skæferi, „Schaperie tho Anholm“, og til dette sted måtte bønderne derefter gøre hovtjenester. Ligeledes havde han på trods af alle løfter om at afskaffe bøndernes forpligtelser over for teglgården ganske som hidtil ladet dem køre tørv og brænde til den. Ofte var dette endda fældet i deres egen bondeskov!

Som de fleste af sine standsfæller i samtiden var også Frederik Ahlefeldt en stor jagtentusiast. Næsten dagligt var der jagt, klagede bønderne, og saa havde de at give møde. Forsøgte de at sende en søn eller datter i stedet, afvistes disse med skældsord, ja Marcus Fussknecht havde endog pryglet nogle af dem. Heste blev under jagerne uden videre frataget de arme bønder og skamredet til døde. Undslap der storvildt, kastedes

¹³⁾ De her anførte oplysninger kan tjene til at supplere, hvad Jørgen Paulsen iøvrigt har anført om Brundlunds bygningshistorie. (S. Arb. 1944, s. 24).

de medvirkende bønder i fængsel. Mange af dem flygtede derfor bort.

Ganske åbenlyst dyrkede Frederik Ahlefeldt en ulovlig jagtform, som de kaldte „Panjacht“. Engang havde han ovenikøbet formastet sig til at slå 8—9 stykker storvildt ned i Strandelhjørn skov, som lå på kongelig grund. Den ovenfor omtalte jagtform havde amtmanden for øvrigt også givet sig af med i den hertugelige dyrehave på Hesselmark ved Brundlund, ligesom amtets bønder havde måttet gøre tjeneste ved jagterne på de ahlefeldtske godser.

Endvidere havde amtmanden befalet bønderne at fremskaffe strå til hustagene og at skære hakkelse, hvilket ingen amtmand før ham havde hittet på. Der var også sket overtrædelse af helligdagene, idet nogle bønder havde måttet køre korn fra Søgård på en 2. juledag. Brosten fra Brundlund var som så meget andet havnet på Søgård!

Ganske imod al hidtidig sædvane havde Frederik Ahlefeldt afkrævet amtets kirker en afgift på 4 rdl. Da „de arme folk i Egvad“, hvis kirke næst efter den i Slesvig sagdes at være landets ældste, opført som den er af kvadersten, ikke betalte de 4 rdl., ville amtmanden lade kirken nedrive, hvilket menigheden dog ikke havde ønsket, da deres forfædre var begravet der, hvorfor de inden årets udgang betalte den nye afgift. På baggrund af denne oplysning forstår man bedre *Niels Heldvads* ejendommelige udbrud i sine levnedsoptegnelser: „Anno 1602 er jeg blevet heftigt forfulgt af Frederik von Ahlefeld og Bertram Jensen i Bedsted. Gud skal være dommer mellem os“.¹⁴⁾ Den gæve præstemand har sikkert søgt at værne sin kirke mod den verdslige magts overgreb og har vel ment, at Hellevad-Egvad kunne nøjes med at erlægge de 4 rdl. i fællesskab. De historiske oplysninger i bøndernes klage om Egvad kirkes formodede ælde er uden tvivl inspireret af den stærkt historieinteresserede præsts forsvar for den kirke, han havde fået betroet.

¹⁴⁾ H. Rørdam: Historiske Samlinger og Studier (1902) IV, s. 26. Oprindelig udg. af Langebek i Videnskabernes Selskabs »Dansk Historisk Almanak« 1775.

Ved kirkernes årlige regnskabsaflæggelse, hvortil den verdslige øvrighed også lod sig repræsentere — som oftest af amtskriveren, — var det skik og brug, at menigheden gav 1 tønde øl til fortæring for de tilstedeværende, men nu mødte de tillige op med kvinder og børn, hvilket betød en kendelig fordyrelse.

Ifølge gammel vedtægt måtte der ikke tages noget ud over et beskedent skrivegebyr for offentlige kundgørelser, der sendtes til oplæsning i kirkerne. Nu havde amtsskriveren imidlertid i Frederik Ahlefeldts navn befalet alle de præster, som havde fået en ny kundgørelse tilsendt, at den kun måtte oplæses fra prædikestolen i det højtske sprog og ikke måtte forklares tilhørerne på dansk, således som det hidtil altid var sket med fyrstelige bekendtgørelser, for at menigmand skulle kunne forstå indholdet. For at hindre omgåelse af denne nye bestemmelse krævedes kundgørelsen tilmed straks efter oplæsningen tilbage til amtshuset.

Det har med denne forholdsregel, der jo for øvrigt giver os et udmærket indblik i, hvorledes man i hine tider plejede at hjælpe sig over de sproglige vanskeligheder, øjensynligt været meningen at tvinge skrivegebyret i vejret. Det oplyses da også i denne sammenhæng, at amtsskriveren havde fordret 2 sk. mere af hvert skøde og tingsvidne. Embedsmændene har uden tvivl måttet benytte sig af alle disse kneb for at få øget deres indtægter, hvilket vel nok under den voldsomme prisstigning har været noget af en nødvendighed for dem. Men et sådant syn på sagen havde bønderne svært ved at anlægge. For dem at se var det blot et ublu forsøg på at skaffe dem højere udgifter på hal-sen.

I et andet klagepunkt hævdede bønderne uden at oplyse nærmere, at der var blevet opkrævet mere i „frøkenstyr“, en ekstraskat i anledning af en prinsesses formæling, end der var forordnet.

Klager var der således nok af, men fremføre dem ad normal vej havde de ikke kunnet, thi de påstod, at amtmanden ganske simpelt havde nedlagt både ting og ret. Fogeder, møllere og skrive-re, „som alle hjælper med til at fordærve os,“ havde på

Brundlund slot hemmeligt sammensvoret sig med amtmanden, og det nyttede derfor ikke noget, at bønderne henvendte sig på tinge for at få deres ret!

4: Næst amtmanden er det navnlig *Claus Esmarch*, klagerne samler sig om, hvilket i nogen grad må vække forundring, da denne mands eftermæle jo blev overordentligt smukt, men hans voldsomme død har nok sin store andel heri. Dog herom senere. Naturligvis kan det i nogen grad tilstedes, at en ung mand begår sine dumheder såvel som sine bitre fejltagelser, men skal man fæste lid til de alvorlige klager over hans optræden, som bønderne fremkom med, trænger det billede, vi i nutiden har af Claus Esmarch, i hvert fald til en grundig revision. Efter bøndernes fremstilling har han i sine unge år været en hensynsløs og magtskyg mand, der i sit fremadstræb har været et kun alt for villigt redskab for en herre af Frederik Ahlefeldts kaliber.

Klagemålet over Claus Skriver, som han dengang endnu almindeligvis blev kaldt, er i hvert fald langt. Nogle af dem må dog skrives på prisstigningens konto. Det gælder således klagen over, at han ud over de 8 sk. forbedelsespenge, en skat, kådnerne, datidens husmænd, måtte udrede, i de sidste seks år havde opkrævet endnu 1 sk., ja i forgangne år endog 1 mk. lybsk, samt over, at han ved skattebetalingen samme år havde forlangt en ekstra søsling, ligesom han havde vurderet kejserens daler til 28 eller 30 sk.

Værre var det derimod, at han i 1601 med et spyd havde slået Christen Jessen i Øster Løgum halvt ihjel, så at denne måtte føres til læge og bagefter under store smerter havde måttet holde sengen i 3—4 uger. For at slippe for at komme i bøderegistret havde han senere betalt den skadelidte 2 rdl.

Ved fordeling af oldensvin havde han overladt øvrighedens halvdel af olden fra bøndernes egne skove til fogeder, møllere, „fodknægte og den slags folk“, skønt bønderne selv havde bedt ham om at måtte købe det. Da der engang havde været noget havre tilovers på Brundlund, havde han tvunget amtets folk

til at bringe det ud til Hærvejen, hvor det var blevet solgt til studehandlerne. I 1601 havde den „strenge“ (!) Claus Skriver sat Jes Andersen fra Brunde i tårnet, fordi han havde betalt i havre, hvad han var blevet en købmand skyldig for malt.

I dyrtiden for nogle år siden — Niels Heldvad oplyser, at det var i årene 1599—1602¹⁵⁾ — havde Claus Skriver til tider slettet „de arme folk“ for 4 eller 5 rdl. tønden, men hvad han har ført i regning hos hertugen, vil registrene udvise, føjer bønderne noget ondskabsfuldt til. For udsættelsen af betalingen havde Claus Skriver imidlertid afkrævet dem 3 sk. pr. rdl. for en tidsfrist på et halvt eller et fjerdingår, hvilket vel med rette kan anses for at have været ågerrenter!

Ved panteforretninger forlangte han 1 rdl. og ved skiftesager, når det drejede sig om arvegods, en „foræring“, hvad enten det nu var stude eller rede penge — „på grund af hans skammelige egen nytte“, tilføjes der.

Tidligere havde Sønder Rangstrup herred haft sin egen ting-skriver, men nu havde Claus også tilranet sig dette hverv, heder det videre. Desuden havde han tilegnet sig den frie bondegård i Lunderup, der udgjorde halvdelen af byen. Som følge heraf måtte bønderne nu også påtage sig denne gårds kørselspligter. Han havde nemlig befriet sig selv for alle tjenester, drev endog købmændskab der, udpantede i hertugens navn folkene i byen for den gæld, der var opstået ved, at hans egen gård var blevet fri, fratog dem som pant deres korn, hø og foder, for at han selv kunne have meget staldfodret kvæg; for tiden havde han 12 stykker stående. Åbenbart et rigtigt røverlandbrug!¹⁶⁾

Men ikke nok med det. Søndag efter helligtrekonger var han mødt op i Ris kirke, hvortil hans bondegård hørte, og havde truet sognets befolkning, dersom de understod sig i at klage, således som de havde gjort det i Løjt. Amtmanden havde givet ham frie hænder over for dem, havde han tilføjet!

¹⁵⁾ Nic. Heldvaderus: Sylva chronologica (1624); i oversættelse i S. mdsskr. 1952, s. 59.

¹⁶⁾ Gårdens privilegier ophævedes i 1696 (J. v. Schröder: Htd. Slesvigs Topographi (2. opl., 1854), s. 301.

Amtmanden havde for øvrigt også selv drevet en bonde fra stavnen, nemlig Hollen Hollingsen i Klovtoft. Gården var derefter med ager og eng blevet overladt til *Hans Hollingsen* eller *Holdensen*, mølleren i Hellevad, som amtmanden på grund af hans rigdom desuden havde gjort til sandemand, samt til dennes svoger Hans Marquartsen, en kongelig undersåt. I fællesskab havde de to nye ejere nedlagt gården og delt dens jord, således at alle de pligter, der hidtil havde påhvilet dette sted, fra nu af måtte overtages af landsbyens menige bønder.

„Den rige møller“ i Hellevad har altså hørt med til kredsens omkring Frederik Ahlefeldt, mens stedets præst, som vi har hørt, forfægtede bøndernes standpunkt. Da Niels Heldvad senere atter kom i konflikt med øvrigheden, var det hertugens råd, *Johann von Wovern*, der var hans hovedmodstander. Stridens hovedemne var da den truende calvinisme, som Niels Heldvad ud fra sin lutherske rettroenhed måtte hade af sit ganske hjerte. Det er ikke her stedet til at komme ind på denne sag, men det skal blot påpeges, at Hans Holdensens stedsøn og efterfølger som møller i Hellevad, *Jes Iversen*, af Niels Heldvad sigtes for at have næret calvinske sympatier, ligesom det var på Hellevad vandmølle, at man fandt en efterfølger til den fordrevne sognepræst.¹⁷⁾ Så forholdet mellem præst og møller i Hellevad har ikke været det bedste.

Der kan i hvert fald påvises en forbindelse mellem mølleren og den altid ilde omtalte herredsfoged *Bertram Jensen* i Bedsted, idet dennes søster først havde været gift med Hans Holdensens søn, Marquart Hansen, som i 1597 blev stukket ned ved en barnedåb, og derefter med ovennævnte *Jes Iversen*.¹⁸⁾

¹⁷⁾M. Kamphøyer: *Møllens Røst* (1944), s. 15—21; H. Rørdam, *anf. værk IV*, s. 55ff.

¹⁸⁾Oplysninger i Højst kirkebog (velvillig medd. fra dr. Max Rasch). Ifølge disse efterlod foged Jens Jepsen (død Bedsted 1606 7/12) sig tre sønner: Johs. Praetorius (præst i Højst), Nis Jensen (1593 22/4 dræbt på sin fars gård), Bertram Jensen (1611 22/5 død efter 11 ugers sengeleje), samt en datter (gift med Marquart Hansen i Hellevad). — Aabenraa-kroniken siger: Jens Jepsen i Bedsted (herredsfoged) på hr. amtmand Bartrum Sehesteds tid (Vilh. Marstrand: *Aabenraa* (1933), s. 108).

Herredsfogeden og amtmanden har åbenbart været pot og pande. Fælles havde de været om overgrebet mod Egvad kirke, men også i meget andet stemte de overens. Bønderne havde imidlertid god grund til at beklage sig over dette venskab, for det var dem, der i bogstaveligste forstand kom til at betale gildet. Omkostningerne ved deres fester blev nemlig pålagt dem, idet et amtmandsbesøg øjensynligt har været regnet for et officielt anliggende — han har med andre ord været på tjenesterejse! Og sparet blev der ikke, når det offentlige skulle betale! Til bøndernes store fortrydelse havde de nemlig måttet fremskaffe udenlandsk øl, bedekød, gæs og høns. På en enkelt nat havde de således hos herredsfogedens fortæret for mere end 20 mk., siges det i klagen med kun slet dulgt harme.

Til sidst gives der et par eksempler på fremgangsmåden ved besættelsen af ledige sognekald. Åbenbart har bønderne også på dette område følt, at der var sket overtrædelse af gamle, nedarvede rettigheder.¹⁹⁾ Det fortælles således, at *Jacob Generanus*, præst i Hjordkær, havde måttet betale amtmanden en sum penge og noget sølv for at få sin søn *Paul Jacobsen* udnævnt til præst i Ris. På samme måde havde præsten i Bedsted, *Jens Petersen*, måttet give foged *Jens Ibsen* eller *Jepsen*, herredsfoged Bertram Jensens far, „en god foræring“ både før og efter, at han fik præstekaldet, ligesom hans hustru, der havde været enke, havde givet fogeden en okse for ikke at blive forstødt.

5: Vedlagt hele denne store klage er der en del bilag, som tilsyneladende mere står for enkelte navngivne klageres egen regning. Matz Negelsen (Mads Nielsen) i Hønkys har således måttet skaffe amtmanden en jagthund. Det var imidlertid ikke blevet ved denne ene, for han havde trods dyrtiden efter tur måttet opdrætte hele tre.

En anden klage af mere privat karakter stammer fra *Jens*

¹⁹⁾ Fremgangsmåden ved præstevalg synes at have skiftet meget fra gang til gang og fra sogn til sogn; jfr. Slesvigs delte Bispedømme (1949), s. 194—205.

Dinesen i Genner. Han var utilfreds over at have måttet erlægge 83 mk. for en retsafgørelse på herredstinget. Selv mente han „efter dansk ret“ kun at være 48 mk. skyldig, nemlig 15 mk. til sandemanden og til de femten mænd, samt 18 mk. til de otte ransnævninge. Denne klage er vi imidlertid i stand til at få et mere indgående kendskab til, fordi samme *Jens Dinesen* i 1617 igen havde en sag løbende.²⁰⁾ Efter hvad vi derved får at vide, forstår vi godt, at den ikke har kunnet indlemmes i bøndernes store klagemål.

Jens Dinesen var i 1592 blevet udnævnt til sandemand af den daværende amtmand *Kay Rantzau*. Det var et hverv, der i hvert fald siden 1486 var blevet varetaget af hans slægt. Som ejere af en 5-ottingsgård var det en bestilling, der som noget selvfølgelig tilkom dem, altså et typisk eksempel på den gamle slesvigske bonde-overklassens nedarvede rettigheder!

Kort efter *Frederik Ahlefeldts* tiltrædelse af amtmandsstillingen i 1597 havde *Jens Dinesen* imidlertid fældet nogle træer i Genner skov. Han havde givet det udseende af, at de var blevet fældet i hans egen skov, men *Frederik Ahlefeldts* fodknægt fandt snart ud af, at dette vist ikke kunne have sin rigtighed. Da der skulle bruges noget træ til slottet, havde sandemanden tilmed anvist den del af skoven, som hørte til den kongelige del, idet Genner dengang var delt mellem hertugelige og kongelige gårde. Der var i den anledning opstået strid mellem *Frederik Ahlefeldt* og amtmanden på *Haderslevhus*, *Gert Rantzau*, som havde haft til følge, at skoven var blevet rebet, og det havde da vist sig, at de omstridte træer havde stået på kongelig grund. Sagen fik for *Jens Dinesens* vedkommende den udgang, at han blev afsat fra sit hverv som sandemand og idømt den bøde, som han i 1603 indgav klage over. Sandemandsbestillingen var derefter blevet overladt til hans broder, *Matz Dinesen*, så hvervet forblev altså trods alt i slægten!

I 1617 verserede der imidlertid igen en sag for retten, da *Jens Dinesen* havde tilladt sig at skamfere tredive træer ved at

²⁰⁾ RA. Gottorparkivet A XX 1500a.

hugge dem i roden. Den daværende amtsskriver *Peter Moritzen* fortæller, at formålet med denne tilsyneladende vandalisme var at få skovvæksten ødelagt, således at han kunne inddrage dette skovareal til dyrkning. Under højkonjunkturen gjaldt det naturligvis for landmændene om at få så megen jord under dyrkning som muligt, da udbyttet jo derved ville stige, og Jens Dinesen har da ikke kunnet lade skoven i fred.

Nu havde han åbenbart af begivenhederne i 1603 med det store klagemål til hertugen fået det indtryk, at det kunne være fordelagtigt at indskyde sagen for hertugens domstol, et bevis for, at klagen i 1603 virkeligt havde frugtet. Vi skal da også høre nærmere om dens følger senere.

I 1617 var forholdet imidlertid et ganske andet. Det var nemlig denne gang klageren, der havde forset sig, og et vist skær af rethaveriskhed i forbindelse med en god portion dumhed hos denne mand lader sig da heller ikke skjule. Bedre blev det naturligvis ikke af, at han bevidst søgte at give en fordrejet, for ikke at sige løgnagtig fremstilling af begivenhederne. Således lod han det få udseende af, at begivenhederne i 1597 havde forbindelse med klagen i 1603, og at han i sin tid faktisk skulle have været et offer for et af Frederik Ahlefeldts mange overgreb. Han forklarede derfor med en vis stolthed, at han havde deltaget i bondetoget („im Zalle mit nach Gottorff gewesen“), og at det var som følge heraf, at han var blevet frataget sandemandsbevillingen.

Han mente dertil at kunne skaffe bevis for, at han som gammel sandemand havde haft ret til at fælde træ i skoven. Til det formål fremviste han to tingsvidner fra 1486, som desværre ikke mere er bevarede, men af selve den diskussion, der opstod som følge af hans påstande, som han åbenbart har støttet på de gamle dokumenter, lader der sig påvise en interessant udvikling. Ifølge tingsvidnerne havde sandemændene, ja måske endda alle selvejere, i årene før 1500-tallet haft ret til at fælde tømmer i skovene, ligesom al olden tilkom dem, men det var nu så længe siden, at Peter Moritzen ikke havde kunnet finde en eneste gammel mand, som havde kunnet mindes, at det no-

gensinde havde været anderledes, end det var i det her behandlede tidsrum. Det var tværtimod nu sådan for Åbenrå amts vedkommende, at bortset fra fogeder havde hverken selvejere eller fæstere („Bunden oder Lansten“) ret til fri hugst i skovene, ligesom de også kun kunne tilkomme halvdelen af al olden. Hvad sandemændene angik, meddeler Peter Moritzen den gottorpske kammersekretær *Marcus Schwenck*, havde de kun ret til 24 sk. i såkaldt hesteleje („Hesteley“), men ellers intet andet end de menige bønder. Tværtimod blev de forbigået, når seks eller tolv mænd skulle udpeges til at forestå en arvedeling eller lignende.

Jens Dinesen formåede naturligvis ikke at vinde sin sag. De 80 rdl. bøde, som amtsskriveren havde ansat ham til i registret, kom til at stå ved magt, da det netop under sagen mod Frederik Ahlefeldt var blevet fastslået, at bønderne under ingen omstændigheder måtte fælde træ i skovene med undtagelse af det, som de fik udvist af husfogeden. Hans forsøg på at få omstødt amtsskriverens afgørelse ved at rejse til Gottorp slog derfor fuldstændig fejl, skønt han til sidst søgte at undskylde sig med, at det var hans børn, der i deres uvidenhed havde begået den lovstridige hugst! Peter Moritzen kunne dog i et brev til selveste hertugen, hvori han for øvrigt omtalte Jens Dinesen som en „dumhals“, oplyse hans nåde om, at den skyldige havde de omtrent jævnaldrende sønner, af hvilke den ene allerede figurerede to gange i bøderegistrene for at have besvangret et par kvinder, så rene årsunger var der ikke tale om. Hertugen er naturligvis blevet harmfuld over denne mands mange udflugter, og de fik da også blot til følge, at han befalede amtsskriveren at inddrive bøden uden eftergivenhed („ohne Linderungh“). Sammen med Jens Dinesen idømtes endnu syv mænd fra Gerner bøder for samme forseelse. Det nyttede dem intet, at de hævdede, at træerne havde stået i deres nedarvede bondeskov. De gamle bondefriheder var nemlig også på retur i det slesvigske, selv om de dog aldrig gik helt tabt her.

6: Men tilbage til klagen fra 1603, eller rettere til dens umiddelbare følger. Nu skal det straks indrømmes, at der intetsomhelst er overleveret herom, men der skete umiddelbart efter 1603 en række nybesættelser eller omplaceringer inden for netop de embedsområder, der var blevet berørt af den store klage, og vi mener derfor at kunne slutte, at der må have været en nøje sammenhæng mellem disse begivenheder og bøndernes klagemål.

Straks i 1603 blev *Wolf Kalundt* således forflyttet til Løgumkloster, mens han som amtsskriver i Åbenrå efterfulgtes af sin hidtidige sekretær, Claus Esmarch, der tillige var hans svigersøn. Rimeligvis er han da blevet gjort til syndebuk. Vi kender ikke meget til hans herkomst, ved egentlig blot, at han som søn af Slesvigs borgmester *Thomas Kalundt* havde begyndt sin karriere ved hoffet på Gottorp.²¹⁾ Hans navn kunne dog tyde på, at hans slægt har haft tilknytning til Kollund, måske har han tilhørt den derværende frigårdsslægt. Han var siden 1580 gift med en datter af den gottorpske superintendent *Paul von Eitzen*,²²⁾ men denne kvinde synes kun i meget ringe grad at have været påvirket af sin gejstlige herkomst; tværtimod kan der ikke herske tvivl om, at hun har været en særdeles geskæftig dame, der navnlig har interesseret sig for penge.

Som amtsskriver i Løgumkloster efterfulgte *Wolf Kalundt Andreas Nielsen*.²³⁾ Det lykkedes ham meget hurtigt at få sine indtægter skruet i vejret, således forhøjedes hans faste løn fra 17 til 22 rdl. Mere indbringende var imidlertid, hvad han efterhånden formåede at skaffe sig af biindtægter. Han havde således ikke været der eet år, før han overtog et kåd, der havde tilhørt en kvinde ved navn *Marina Mejerske*, som imidlertid havde forbrudt sit fæste, da hun var blevet straffet for en forbry-

²¹⁾ Nic. Heldvad: *Tractatus de septem orbis miraculis* (1598), forordet; Th. O. Achelis: *Johan Holmers kalenderoptegnelser* (Personalhist. Tidsskr.); Ludwig Andresen & Walter Stephan: *Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung von 1544—1649*

²²⁾ Aage Dahl: *Sønderjyllands Bispehistorie* (1933), s. 30.

²³⁾ *Landesarchiv Gottorf. A XX 2167.*

delse. Ligeledes forstod han at tilegne sig et stykke græsland, som hidtil havde hørt til Løgumklosters „kogang“.

Men ville man tjene penge i hine år, måtte man slå sig på den indbringende studehandel. Wolf Kalundt havde da også straks ved sin tiltrædelse fået tilladelse til at have 50 stude opstaldet om året. I 1607 havde hans 50 stude kostet 438 rdl. 6 sk. 3 pg., hvortil endnu måtte regnes 75 rdl. i foderpenge, samt 6 pct. renter for vinterhalvåret, 12 rdl. Herefter stod de ham altså i 525 rdl. 6 sk. 3 pg., men ved at sælge dem i rette tid sparedes i foderpenge godt 25 rdl., så da salgsprisen var 600 rdl., kunne amtsskriveren altså indkassere en fortjeneste på 100 rdl., en ganske klækkelig sum penge!

Ikke desmindre har han set skævt til den omfattende bondehandel. I et brev til regeringen oplyste han således i 1607, at en mand som Peter Jepsen i Arndrup opkøbte de bedste stude til skade for hertugen, og foreslog derfor, hvad han kaldte „den hemmelige handel med okser“, forbudt. Regeringens svar på dette forslag, udformet af den gottorpske kansler *Nicolaus Junge*, en typisk repræsentant for den nye embedsstand af borgerlig herkomst, blev imidlertid et klart afslag. „Fyrstelig nåde vil ikke forbyde nogen at handle, men drejer det sig om handlende, der under navn af kådnere driver dette erhverv, skal de alt efter deres nærings beskaffenhed og amtmandens vilje betale højere afgifter“, hedder det meget karakteristisk i en randnote på Wolf Kalundts brev. „Vore embedsmænd skal forblive ved deres tjeneste og afholde sig fra umådeholden og forfordelende, egennyttig studehandel, for at vi dog ikke derved ganske skulle forbyde eller ophæve de menige undersåtters handel“, siger den hertugelige svarskrivelse, der muligvis bygger på klager over amtsskriverens hensynsløse optræden.

Han synes dog ikke endnu at have forspildt regeringens gunst, thi inden årets udgang udpegedes han til sammen med herredsfoged *Nis Hansen* fra Hajstrupgård og amtsskriver *Claus Esmarch* at se på klagerne over bøndernes forsømmelighed med

hensyn til at plante hegn omkring de udskiftede arealer.²⁴⁾ I foråret 1608 fik han ovenikøbet udvirket en regeringskrivelse til befolkningen i Løgumkloster, hvori det blev pålagt undersåtterne at lade være med at vise sig ubehagelige overfor ham, at ophidse hinanden imod ham og at forfølge ham med allehånde skældsord og anden fjendskab.

Alle disse angreb på ham har dog næppe været ganske grundløse, thi, når det gjaldt penge, synes han at have været en hård negl. Det fik blandt andre også amtmand *Dietrich Blome* i Tønder at føle, da han engang blev ham noget havre skyldig. Wolf Kalundt havde da krævet betalingen i samme mål, mens amtmanden hellere havde villet betale i rede penge, hvilket under den almindelige pengeregighed naturligvis har været til fordel for skyldneren. Wolf Kalundt ville dog først gå med til en sådan ordning efter, at amtmanden havde fået her-tugen til at billige, at han betalte ham 20 sk. pr. tønde.

Snart skulle amtsskriveren dog få andet at tænke på, idet hele efteråret 1608 kom til at gå med stridigheder mellem ham og en række af Løgumkloster amts mest indflydelsesrige bønder. Det begyndte med, at birkefoged *Hinrich Boysen* („de olde“) på en række klageres vegne fik udtaget tingsvinde mod Wolf Kalundt. Ganske vist var det lykkedes ham at få en række mænd til at erklære, at tingsvidnet var blevet udtaget, mens de ikke havde været til stede og derfor beseglet mod deres vilje, men alligevel oprulledes der snart en lang række klager, som han måtte tage stilling til over for regeringen på Gottorp.

Der havde således været strid om kørsel med ler til teglbrænding. Hidtil havde *Hinrich Boysen* haft denne bestilling, men da han havde ønsket betalingen forhøjet, havde amtsskriveren ladet sin kone, *Margrethe Kalundt*, påtage sig dette arbejde, som de åbenbart fandt lønnende, men de 44 klagere erklærede, at de havde lejet *Hinrich Boysen* og ikke *Wolf Kalundts* kone.

Endvidere var det galt med en 7—8 læs egetømmer, som

²⁴⁾ Jf. *Troels Fink: Udskiftningen etc.*, s. 77.

Wolf Kalundt havde ladet køre til sit hus. Der var navnlig tre, som beklagede sig over betalingen herfor, idet de af daglig indhøstet erfaring vidste, hvor meget to små bondeheste var i stand til at trække. Amtsskriveren fik dog i anledning af denne klage mere travlt med at forklare, at det drejede sig om noget ubrugeligt, vindfaldent træ, som ikke var en rød øre værd („keinen Heller werdt“). Hans forklaring blev imidlertid ikke taget for gode varer, idet han senere dømtes for bedrageri med tømmer.

Endelig omtales det, at påfaldende mange kvinder i hans tjeneste var blevet besvangret, og en række eksempler nævnes til bevis. Ejendommeligt nok påtalttes noget lignende i anledning af mordet på Claus Esmarch, hvor det især var Margrethe Kalundt, der beskyldtes for liderlighed. Wolf Kalundt søgte at slå denne sag hen ved at erklære, at de tre, der havde indgivet klage over dette forhold, var ham særligt fjendtlige. Hans Sünden var således hans „misunder, forfølger og erklærede fjende“, Mattes Tüggen kalder han slet og ret „min fjende“, mens den tredje, Peter Ericksen eller Møller, blev udskreget som „den allerheftigste og underfundigste forfølger af min person“. Ifølge Løgumkloster amts jordebog fra 1607 hørte disse mænd imidlertid til egnens ledende bønder,²⁵⁾ og deres udtalelser kan der vel næppe være grund til ikke at fæste lid til. Fra Gottorp kom der da også ordre til amtsskriveren om at rense sig for de fremsatte beskyldninger ved hjælp af tolv mænd, ligesom han skulle betale bønderne for de besvangrede kvinder, han havde haft i sin tjeneste.

Hans karl beskyldtes for at have taget to neg byg, ja, der var også blevet kørt rughalm fra klosteret til Wolf Kalundts hus. Bag denne klage mente amtsskriveren at kunne øjne „den gamle ræv“, Hinrich Boysen, samt mølleren Peter Eriksen. De fik af regeringen pålæg om at forfølge sagen for nævningedomstol.

I visse tilfælde var heller ikke de påbudte afgifter af bryllupper og barselsgilder blevet betalt. Det blev derfor pålagt amtsskriveren at punge ud med en bøde for denne forseelse.

²⁵⁾Uddrag af den findes i S. årb. 1945, s. 115 ff.

Dertil kom en del voldshandlinger, som absolut ikke pynter på Wolf Kalundts i forvejen noget tvivlsomme rygter. En karl havde han således slået, så at han ikke kunne komme sig af det, ja en vis Nis Jepsen havde han slået så slem, at han var død af det. Også i disse tilfælde krævede regeringen bødestraf — „fordi han er omgåedes utilbørligt med folk“, hed det.

Det nyttede ham lidet, at han søgte at redde sig ved at erklære, at alle disse klager blot var en række løgne, fremsat af hans fjender, fordi deres første angreb på ham med at udtage et tingsvidne mod ham ikke havde kunnet holde stik. Hans fortid har dog vidnet til ugunst for ham, og længe skulle det da heller ikke vare, før hans og hans kones fælles intriger skulle bringe dem begge til retterstedet.

7: Det var i hovedtræk Wolf Kalundts livsvej efter, at han havde måttet forlade amtsskriverembedet i Åbenrå. Men hvad med den hovedansvarlige for Åbenrå amts styre i disse år, Frederik Ahlefeldt? Ja, han bestyrede endnu amtet — med Claus Esmarch som amtsskriver — i henimod to år indtil januar 1605, men saa var linen også løbet ud.

Frederik Ahlefeldt købte sig på den tid et gods mere, nemlig Steindorf med tilhørende hus i Eutin, og trak sig derefter helt ud af alt offentligt virke, så at man ofte ser 1605 anført som hans dødsår.²⁶⁾

I sine sidste to leveår nåede han at føje endnu et overgreb til de mange, hvormed han har plettet sit eftermæle. Det lykkedes ham nemlig at få nedlagt landsbyen Årup, et værk, der dog efter en senere kilde først skal være fuldbyrdet i 1608²⁷⁾

Derfor kunne Åbenrå byting allerede i 1607 behandle en sag, der havde forbindelse med nedlæggelsen af en gård i Årup. *Andreas Jacobsen* fra Ris — vistnok en bror til den der-

²⁶⁾ Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie II, s. 117 henvisninger (om godskøbet); V, s. 101; Ludwig Andresen og Walter Stephan: Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung von 1544—1659 I, s. 267 (Quellen u. Forschungen XIV).

²⁷⁾ E. Pontoppidan: Danske Atlas VII (1781).

værende sognepræst *Paul Jacobsen*²⁸⁾ — fremstod nemlig den 28. marts dette år for Åbenrås borgerskab i anledning af, at hans svoger, *Claus Clausen* fra Årup, var blevet fængslet i Tønder, fordi han skulle have talt ilde om sit herskab. Det var der imidlertid ingen på tinge, der havde hørt. Derimod havde Claus „do Arup“ klaget over, at han var blevet offer for en byttehandel mellem Gregers og Frederik Ahlefeldt, der på den tid havde Søgård gods i sameje, og nu ville Frederik fordrive ham med kone og børn fra hans stavn („van siner stawen“) og nedlægge denne sammen med hele landsbyen, hvor dog han og hans forfædre havde boet i så mange år. Men noget ærekrænkende havde han ikke udtalt om Frederik Ahlefeldt, fastslog åbenråerne.²⁹⁾ Dette tingsvidne har åbenbart reddet Claus fra Årup, som snart efter bosatte sig i den by, hvis borgere havde vist ham sympati. Det gamle tyske mundheld „Stadtluft macht frei“, som den belgiske historiker Henri Pirenne anfører i sin bog om de middelalderlige byer, har altså også haft gyldighed i vor landsdel. Claus „van Arup“ endte nemlig sine dage som anset borger i Åbenrå, hvor han både havde været rådmand og byfoged.³⁰⁾ Og Frederik Ahlefeldt kom ikke til at genere nogen længere, thi han døde endnu samme år.³¹⁾

8: De nærmere omstændigheder i forbindelse med amtmandsskiftet i Åbenrå i 1605 lader sig ikke mere oplyse. Den nye amtmand, der sendtes hertil, hed *Clement Gadendorp* og var ligesom sin forgænger af gammel holstensk adelsslægt. Han kom dog kun til at gøre sin indflydelse gældende i ganske kort tid, idet han allerede året efter døde i Kiel. Et vidnesbyrd om hans

²⁸⁾ S. mdsskr. 1950, s. 63.

²⁹⁾ LA. Åbenrå tingbog 1607 28/3; Black Hansen i »Hejmdal« 1951 11/7

³⁰⁾ S. mdsskr. 1950, s. 63.

³¹⁾ Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie I (udkom 1912), henvisninger s. 68 (efter en notits i den ældste Kliplev kirkebog); til støtte for dette dødsår kan anføres, at Fr. Ahlefeldt ikke kaldes »salig« i betydningen »afdød« i Åb. tingbog 1607 28/3, således som det ellers var sædvane, når der var tale om en afdød. Kliplev kirkeregnskabsbog 1607—1830 (LA), s. 3, anfører også dødsåret 1607.

virke har vi i Åbenrå tingbog, som Claus Møller — for øvrigt også til gavn for læseligheden! — 1605 27/4 sattes til at føre „på befaling af amtmand Clement Gadendörp“, idet den hidtidige tingskriver Peter Knutzen havde været partisk i en sag mellem to borgere. Om dette forhold kan anses for at have været en udløber af de mange intriger under Frederik Ahlefeldts styre, lader sig dog ikke oplyse.

Derimod kan der næppe være tvivl om, at Claus Esmarch er blevet sat fra sin bestilling som amtsskriver samtidig med, at Frederik Ahlefeldt forlod Brundlund slot, idet Peter Moritzen i 1605 fra kancelliet på Gottorp „forfremmedes til amtsskriveriet i Åbenrå“, som det hedder i bykrøniken.³²⁾ I sine sidste fem leveår har Claus Esmarch derefter tjent Åbenrå by. Straks i 1605 indvalgte han i byrådet, og i 1608 rykkede han op i borgmesterstolen.³³⁾ Det er som borgmester, at han hidtil er blevet mindet, og hans eftermæle har som foran nævnt været det bedst tænkelige. Uden tvivl har han med hele sin ubestridelige energi kastet sig ud i et arbejde for sin bys trivsel, et arbejde, som har været til fælles bedste for det lille bysamfund. Måske har han også i disse år løsrevet sig fra den uheldige indflydelse, som svigerforældrene måske nok har haft på ham. Som et af motiverne til familien Kalundts udåd anføres netop Claus Esmarchs ulykkelige samliv med deres datter, og dette har naturligvis gjort sit til at kølne forholdet til svigerforældrene. Pengevanskeligheder antydes også som motiv og sikkert med rette, thi tallet på de pengetransaktioner, denne familie har været indviklet i, kan næsten siges at have været legio. Meget ofte er det Margrethe Kalundt, der nævnes i forbindelse med disse sager.³⁴⁾ Hun har tilsyneladende efter sin samtids mening indtaget en for en gift kvinde endog meget fremtrædende stilling!

Den familiære konflikt bragtes til ophør ved det mord, som 1610 22/4 blev begået af Jørgen Skytte, der da var teglmester

³²⁾ Vilh. Marstrand: Aabenraa (1933), s. 106.

³³⁾ S. mdsskr. 1949, s. 147.

³⁴⁾ Åbenrå tingbøger viser dette tydeligt.

på Jørgensgård teglgård.³⁵) Gerningsmanden reddede sig ved flugt, og at denne virkelig er lykkedes, kan sikkert tages som indicium for, at misgerningen har været nøje planlagt. Ret omgående blev imidlertid Wolf Kalundt og hans kone mistænkte for at være medskyldige, men det lykkedes kun myndighederne at fremskaffe en tilståelse ved hjælp af tortur, hvorefter de begge henrettede på Arnbjerg Galgebakke oven for Åbenrå.

I forbindelse med denne ugerning rømmede den nye Hellevad-præst *Jørgen Lund*, der just var blevet indsat som efterfølger for den uskyldigt fordrevne Niels Heldvad, bort fra sine to kirker. Han blev dog hurtigt pågrebet og henrettet ved Flensborg. Man aner i den anledning en forbindelse til møllerdynastiet i Hellevad, der jo som foran påpeget hørte med til amtmandskamarillaen i Åbenrå amt. Der er så meget mere grund til denne antagelse, som møllerens svoger, herredsfoged Bertram Jensen, også var impliceret i mordsagen. Det nævnes udtrykkeligt,³⁶) at han havde været vidende om ugerningen, ja ovenikøbet huset morderen, ligesom han beskyldtes for at have vidnet falsk. Denne oplysning lader os ane, at morderen er flygtet over Hellevad og Bedsted ud til vestkysten, hvorfra han vel sagtens er undsluppet med et skib til Holland eller de oversøiske lande.³⁷) Til trods for sin åbenbare medskyld slip herredsfogeden dog med en bøde på først 1000 rdl., siden nedsat til 500 rdl. Det være dog usagt, om det er en retfærdigere bedømmelse af hans adfærd eller gode forbindelser, der har været hans redning. Men et lille års tid efter havde også Bertram Jensen levet sit liv til ende. Efter elleve ugers sygdom døde han 1611 22/5.

³⁵) Fladsten-dagbogen (S. mdsskr. 12. årg., s. 189); *Annales rerum Apenradæ, Åbenrå annaler* (udg. ved N. Black Hansen)). — En læseværdig historisk fortælling om mordet på Claus Esmarch af Morten Kamphøven i Sprogforeningens almanak 1945, s. 20—37 (den bygger på forhørsakterne).

³⁶) Landesarchiv Gottorf. A XX 2167.

³⁷) Som kuriosum kan det tilføjes, at Niels Heldvad i anledning af en vagabonds mord på præsten Søren Pedersen i Skævinge har udtalt følgende formodning: »Hand lod sig her kalde Hans, men jeg formener, at hans døbenavn er Jørgen og skal være født ved Aabenraa!« (Resolution oc Forklaring paa den Ny Comet oc Wuanlige Stierne, 1618).

I løbet af mindre end en halv snes år var således alle de store herrer, som i årene omkring århundredskiftet havde været mange bønders plageånder, ude af verden, og et særdeles begivenhedsrigt afsnit i Åbenrå amts historie havde dermed fundet sin lykkelige afslutning.